

УДК 343.13

Лазарева Д.В.

викладач

*(Дніпропетровський державний
університету внутрішніх справ)*

ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ПРАВ ЗАТРИМАНОВОГО ЯК ОСНОВА ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ЗАТРИМАННЯ УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

У статті на основі тлумачення норм чинного Кримінального процесуального кодексу України досліджуються особливості забезпечення прав затриманого під час здійснення затримання уповноваженою службовою особою та пов'язані із цим проблеми порушення прав затриманого у практичній діяльності правоохоронних органів.

Ключові слова: права затриманого, заходи забезпечення кримінального провадження, затримання уповноваженою службовою особою.

Постановка проблеми. Міжнародні стандарти забезпечення законності під час затримання уповноваженою службовою особою змістовно сконцентровані навколо дотримання прав затримуваної особи, що обумовлюється, в першу чергу, беззахисним становищем останньої, особливо на початкових етапах обмеження її свободи та особистої недоторканності у зв'язку із підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Затримання, передбачене ст. 208 КПК України, завжди пов'язане із первинною підозрою, яка формується в уповноваженій службовій особі на основі особисто сприйнятих фактів і обставин. Вказана підозра може відповідати об'єктивній дійсності, але не можна відкидати і ймовірність помилки уповноваженої службової особи у висновках щодо причетності конкретної особи до події злочину. В будь-якому випадку, закон передбачає обов'язок суб'єкта, якого затримують у зв'язку із підозрою у вчиненні злочину, підкорятися наказам уповноваженої службової особи. Виконання вказаного обов'язку у разі необхідності забезпечується державним примусом у формі застосування фізичної сили, спеціальних засобів чи вогнепальної зброї. Єдина причина, яка виправдовує такий підхід, полягає у тому, що без обмеження свободи пересування підозрюваної особи та її примусового припровадження до органу досудового розслідування практично неможливо здійснити об'єктивну перевірку первинної підозри процесуальними засобами.

У цьому проявляється найбільш глобальна проблема забезпечення за-

конності під час затримання уповноваженою службовою особою – збереження балансу між непорушністю прав конкретної особи, яка в силу дії принципу презумпції невинуватості вважається такою, що не вчиняла злочин, та необхідністю досягнення того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини. В основі такого балансу лежить ідея мінімально необхідного втручання у сферу суб'єктивних прав задля досягнення завдань затримання.

На жаль, на практиці зазначений баланс нерідко порушується в угоду якнайшвидшого розкриття злочину за будь-яку ціну: доцільність починає превалювати над законністю, окремі приписи кримінального процесуального законодавства починають розглядатися як “необов'язкові”, допускаються порушення, на які свідомо “закривають очі” наглядові та контролюючі інстанції з огляду на досягнений кінцевий результат, адже “мета виправдовує засоби”. В наслідок професійно-деформаційних процесів в середовищі правоохоронців достатньо поширеним є ставлення до затриманих, як до винних у вчиненні злочину, а застосовування до них заходів впливу під час затримання розглядається як своєрідне покарання за вчинене. Зрештою, конкретні фактичні умови проведення затримання уповноваженими службовими особами, як правило, несуть в собі потенційні ризики достатньо серйозних порушень суб'єктивних прав затримуваної особи, зокрема: обмеження свободи та особистої недоторканності без остатніх підстав, надмірне застосування сили під час затримання, жорстоке поводження із затриманим, приниження його честі і гідності, невинуваті затримки із доставленням затриманого до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, процесуального оформлення затримання, виконання вимог кримінального законодавства в частині роз'яснення підстав затримання та процесуальних прав підозрюваного.

Поряд із цим, проблема здійснення суб'єктивних прав під час затримання вищесказаним не вичерпується. Справа в тім, що перебування особи у становищі затриманого позбавляє її в буквальному сенсі фізичної можливості для повноцінної реалізації тих суб'єктивних прав, які мети затримання безпосередньо не стосуються і, за логікою, не повинні обмежуватись навіть в умовах позбавлення волі. Так, наприклад, затримана особа не може самотійно, без стороннього сприяння звернутися за медичною допомогою, запросити свого адвоката-захисника, звернутися зі скаргою до прокурора, вжити заходів піклування за своїми утриманнями тощо. Відтак, навряд чи можна констатувати дотримання законності під час затримання, коли останнє хоч і здійснене відповідно до встановлених законом умов та підстав, але внаслідок цього відбулося унеможливлення реалізації тих суб'єктивних прав затриманого, обмеження яких не охоплюється метою затримання. В цьому контексті законність затримання безпосередньо пов'язана із правозабезпечувальною діяльністю уповноважених службових осіб правоохоронних органів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню забезпеченості прав затриманого за підозрою у вчиненні зло-

чину присвячені наукові публікації О.І. Білоусова, В.М. Григорьєва, І.М. Гуткіна, А.Я. Дубинського, О.В. Капліної, В.М. Корнукова, Є.І. Макаренка В.О. Малярової, А.В. Ольшевського, І.Л. Петрухіна, І.О. Ретюнських, В.В. Рожнової, А.І. Сергєєва, С.М. Смокова, В.М. Тertiшника, Л. Д. Удалової, А.К. Чернової, О.О. Чувільова. Однак, спеціальних наукових досліджень забезпеченості прав затриманого як основи законності під час здійснення затримання уповноваженою службовою особою, а також пов'язаних із ним проблем в практичній діяльності на сьогоднішній день не проводилось.

Відтак, **метою** цієї статті є дослідження забезпеченості прав затриманого як основи законності під час здійснення затримання уповноваженою службовою особою

Виклад основного матеріалу. В літературі небезпідставно вказується на те, що кримінальна процесуальна діяльність регламентується шляхом надання її суб'єктам конкретних процесуальних прав та обов'язків. Можливість реалізації права учасниками кримінального процесу обумовлена наявністю кореспондуючого обов'язку посадової особи, в чиєму провадженні знаходяться відповідні матеріали. У кримінальному процесі зобов'язання по охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження від імені держави покладено на органи кримінального судочинства та їх посадових осіб. При цьому в законодавстві не лише проголошується відповідні обов'язки, а й встановлюються спеціальні процесуальні засоби для їх виконання [1, с.41].

З огляду на вищесказане, можна стверджувати, що проблема забезпечення законності під час затримання уповноваженою службовою особою – це, в першу чергу, проблема забезпечення прав та законних інтересів затримуваної особи.

Одним з перших розробників категорії “забезпечення прав” в юридичній теорії став М.В. Вітрук, який визначив її як систему умов та засобів реалізації суб'єктивних прав або їх охорону [2, с.195]. На думку П.М. Рабіновича та М.І. Хавронюка, забезпечення прав і свобод людини передбачає створення умов для їх здійснення, що включає такі елементи, як сприяння реалізації, охорона та захист прав і свобод людини [3, с.250]. Схожою є позиція А.Ю. Олійника, який розглядувану категорію визначає як створення сприятливих умов для здійснення суб'єктивних прав і свобод, їх охорону та захист від порушень, відновлення порушених прав компетентними державними органами, їх посадовими чи службовими особами шляхом здійснення матеріальних і процесуальних засобів [4, с.153].

Як бачимо, в теорії права немає принципів розбіжностей у розумінні сутності забезпечення прав особи. Вказаний напрямок правозастосовної діяльності включає в себе створення відповідних умов та сприяння у реалізації суб'єктивних прав, їх охорона, захист та відновлення у разі порушення. На основі цих положень О.В. Верхогляд-Герасименко пропонує розглядати за-

безпечення прав людини у сфері кримінального судочинства як діяльність компетентних державних органів, що здійснюють кримінальне провадження, яка полягає у виконанні певних процесуальних дій, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації прав кожним суб'єктом кримінальної процесуальної діяльності, їх охорону, а у випадку порушення або можливого порушення – вжиття заходів щодо запобігання їх порушенню або ефективного відновлення [5, с.14]. В цілому погоджуючись із такою дефініцією, зауважимо, що забезпечення прав учасників кримінального провадження (в тому числі і затриманого) може реалізовуватись не тільки шляхом виконання певних процесуальних дій, а й через вжиття організаційних, матеріально-технічних та інших заходів.

Права затриманого представляють собою не просту сукупність, а складну систему взаємопов'язаних правових можливостей, ускладнення у реалізації одного з яких невідворотно негативно відображається на реалізації інших. Так, наприклад, ігнорування з боку уповноважених службових осіб права затриманого знати підстави затримання та знайомитись із протоколом затримання ускладнює реалізацію ним права на захист від підозри; неповідомлення про факт затримання родичів затриманого ускладнює доступ останнього до правової допомоги; порушення права на повагу до гідності через застосування фізичного чи психічного насильства щодо затриманого нівелює його право відмовитись свідчити проти себе, і т.п. Відтак, ефективність правозабезпечувальної діяльності уповноважених службових осіб під час затримання потребує комплексної оцінки з урахуванням вищевказаних системних зв'язків. Для цього ми пропонуємо використовувати таку характеристику, як *забезпеченість прав затриманого*, під якою слід розуміти такий стан системи відносин, що виникають і розвиваються у зв'язку із здійсненням затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, який характеризується наявністю сприятливих умов для повноцінної реалізації суб'єктивних прав затриманої особи, їх ефективною охороною та своєчасним відновленням у разі порушення.

Визнання стану забезпеченості прав затриманого як одного з основних індикаторів дотримання законності під час затримання обумовлює необхідність розробки відповідних критеріїв, на підставі яких може здійснюватися правова оцінка кожної конкретної ситуації обмеження уповноваженими службовими особами правоохоронних органів свободи та особистої недоторканності особи у зв'язку із підозрою у вчиненні злочину.

До числа критеріїв забезпеченості прав затриманого (а отже і дотримання законності під час затримання в цілому) можна віднести наступні:

- правова визначеність ситуації, пов'язаної із обмеженням свободи та особистої недоторканності затриманого у зв'язку із підозрою у вчиненні злочину,
- обізнаність затриманого про свої процесуальні права;
- проінформованість визначеного законом кола третіх осіб про факт затримання;

- безперешкодний доступ затриманого до правової допомоги;
- безпечні умови життєдіяльності затриманого;
- належне поводження із затриманим, повага до його гідності;

Відповідно до ст.11 КПК України, під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. При цьому забороняється піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність. Виходячи зі змісту припису, який міститься у ч.5 ст.17 КПК України, поводження із затриманим повинно відповідати поводженню із невинуватою особою.

Вітчизняні науковці-юристи одностайні у тому, що забезпечення поваги до честі і гідності людини означає: по-перше, недопустимість дій, принижуючих честь і гідність людини, образ, погроз, насильства і т.д; по-друге, недопустимість збирання, використання, зберігання та розголошення хибної, брудної, принижуючої честь, гідність чи ділову репутацію людини недостовірної інформації; по-третє, з повагою ставитись до людини взагалі, до її індивідуального образу, поглядів, переконань, духовного життя, віри, мрій; по-четверте, гарантованість відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої приниженням честі і гідності людини, гарантованість судового захисту честі, гідності і ділової репутації людини [6, с.129-130; 7, с.142-143;8, с.85].

При всій, здавалося б, очевидності і безапеляційності вищевказаних положень у сучасному цивілізованому суспільстві, їх повноцінна реалізація у сфері правоохоронної діяльності залишається однією з наймасштабніших проблем як юридичної теорії, так і правозастосовної практики. І особливо гостро ця проблема постає під час затримання за підозрою у вчиненні злочину. Експерти Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню та покаранню, які систематично делегуються в Україну, продовжують констатувати непоодинокую практику затримання осіб (зазвичай на строк від декількох годин до двох днів, в окремих випадках до тижня) органами внутрішніх справ без належної реєстрації. Протягом зазначених часових періодів затримані особи, що розглядаються як такі, що відмовляються від співпраці, піддаються ризику жорстокого поводження без забезпечення в стосунку до них відповідних правових гарантій. Делегація отримала численні скарги щодо фізичного жорстокого поводження (головним чином щодо ударів руками та ногами та палицями) від осіб, що перебували в установах МВС. Зазначені скарги були отримані не тільки від дорослих чоловіків, але і жінок, а також підлітків чоловічої та жіночої статі. В деяких випадках, приклади жорстокого поводження були такої тяжкості, що можуть бути оцінені як катування (підвішування за допомогою наручників та нанесення повторних тяжких ударів за допомогою палиці до особи в підвішеному стані; заподіяння електричних шоків за допомогою електрошокера та військового польового телефону; удушення за допомогою

протигазу та пластикового пакету). При цьому переважна більшість отриманих скарг стосується часового періоду відразу після затримання, коли зазначені особи були піддані початковому опитуванню оперативними офіцерами, яке дуже часто передувало тому моменту, коли затримання було оформлене належним чином [9].

Однак проблема належного поводження із затриманим та забезпечення поваги до його гідності цим не вичерпується. Навіть якщо відкинути випадки відвертого знущання над затриманими, їх катування чи застосування інших форм приниження гідності, то все одно залишаться такі силові “атрибути” затримання, як фізичний та/або психологічний вплив на затриману особу з метою подолання протидії затриманню, нанесення розслабляючих ударів, викручування рук, покладання на підлогу, одягання наручників, направлення зброї і погроза її застосування та багато іншого. Зрештою, практично будь-яке затримання є проявом насильства по відношенню до затриманого, оскільки термін “насильство” і позначає використання силових методів або психологічного тиску [10, с.216]. І провести чітку лінію, яка б дозволила розмежувати легальне застосування уповноваженими службовими особами силового впливу на затриманого від протиправного насильства щодо нього, практично неможливо, оскільки різновид, інтенсивність і спосіб застосування тих чи інших заходів повинні визначатись суто індивідуально, виходячи із конкретної ситуації затримання, характеру дій і поведінки затриманої особи, її специфічних ознак.

З урахуванням вищесказаного, ми поділяємо точку зору тих науковців, які вважають, що заходи протидії незаконним проявам у роботі правоохоронних органів, які посягають на основні конституційні права людини, носять здебільшого організаційно-управлінський характер, а їх ефективність залежить від активності їх впровадження самими цими органами, і насамперед Міністерством внутрішніх справ України. Детермінація згадуваних негативних явищ, характерних для практики проведення затримань, значною мірою пов’язана з факторами загальносоціального рівня, тому, перш за все, необхідне конструктивне реформування ОВС: з інструменту силової підтримки державної влади система ОВС має перетворитись на соціальний інститут, який буде забезпечувати належний рівень правопорядку у державі [11, с. 47-48; 12, с.124].

Висновок. Права затриманого являють собою не просту сукупність, а складну систему взаємопов’язаних правових можливостей, ускладнення у реалізації одного з яких невідворотно негативно відображається на реалізації інших. Відповідно, ефективність правозабезпечувальної діяльності уповноважених службових осіб під час затримання потребує комплексної оцінки з урахуванням вищевказаних системних зв’язків. Для цього пропонується використовувати характеристику забезпеченості прав затриманого, критеріями якої є: правова визначеність ситуації, пов’язаної із обмеженням свободи та особистої недоторканності затриманого у зв’язку із підозрою у вчиненні зло-

чину; обізнаність затриманого про свої процесуальні права; проінформованість визначеного законом кола третіх осіб про факт затримання; безперешкодний доступ затриманого до правової допомоги; безпечні умови життєдіяльності затриманого; належне поводження із затриманим, повага до його гідності.

З позиції забезпечення законності, вкрай важливо, щоб будь-яке обмеження свободи та особистої недоторканності особи у зв'язку із підозрою у вчиненні нею кримінально караного діяння, здійснюване працівниками правоохоронних органів без ухвали слідчого судді, відбувалося в рамках чіткої кримінальної процесуальної регламентації із відповідним процесуальним оформленням даного факту як затримання уповноваженою службовою особою та наділенням затримуваної особи відповідними процесуальними гарантіями з моменту, визначеного ст.209 КПК України. Виходячи із цього, процесуальна форма затримання уповноваженою службовою особою повинна передбачати можливість застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження до особи, яка підозрюється у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення, не залежно від статті кримінального закону, за якою кваліфікується діяння такої особи.

Бібліографічні посилання

1. Бубир Ю.В. Система гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів / Ю.В. Бубир // Форум права. — 2013. — №4. — С. 40-46.
2. Витрук Н.В. Социально-правовой механизм реализации конституционных прав и свобод граждан / Н.В. Витрук // Конституционный статус личности в СССР. — М. : Юридическая литература, 1980. — С. 195-210.
3. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: навчальний посібник / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. — К. : Атіка, 2004. — 464 с.
4. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні / А.Ю. Олійник. — К. : КНТ, 2008. — 472 с.
5. Верхогляд-Герасименко О.В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу : монографія / О.В. Верхогляд-Герасименко. — Х. : Юрайт, 2012. — 216 с.
6. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Академічне видання / В.М. Тертишник. — К. : Алерта, 2014. — 440 с.
7. Свірський Б.М. Визначення принципу поваги до людської гідності у кримінально-процесуальних нормах / Б.М. Свірський // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Право. — 2013. — Вип. 6. — С. 138-145.
8. Кушнір Л.В. Забезпечення поваги до честі і гідності людини при здійсненні досудового розслідування Національною поліцією України / Л.В. Кушнір // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. — 2016. — Вип. 1. — С. 84-86.
9. Кузнецов А.П. Судебный контроль законности и обоснованности задержания подозреваемого / А.П. Кузнецов, Н.Н. Ковтун // Российский судья. — 2004. — №7. — С. 35-38.
10. Українська психологічна термінологія: словник-довідник. За ред. Л.А. Чепи. — К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. — 302 с.
11. Дотримання прав людини в діяльності МВС / [Харківська правозахисна група]. — Харків : Права людини, 2009. — 272 с.

12. Барташук Л.П. Гарантії забезпечення права людини на повагу до честі і гідності у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Барташук Любов Петрівна. — К., 2011. — 237 с.

Надійшла до редакції 15.01.2018

Lazareva D.V. Ensuring the detainee's rights of the as the basis of legality during detention by authorized official. In the article, based on the interpretation of the norms of the current Criminal Procedural Code, the peculiarities of ensuring the rights of the detained person during the detention by an authorized official and the related problems of violation of the detainee's rights in the practical activities of law enforcement bodies are examined.

It has been concluded that the effectiveness of law enforcement activities of authorized officials during detention requires a comprehensive assessment taking into account the existing systemic links. To this end, it is proposed to use the characteristics of the security of the rights of the detainee, the criteria of which are: the legal definition of the situation associated with the restraint of liberty and personal immunity of the detainee in connection with the suspicion of committing a crime; knowledge of the detainee about his procedural rights; pro-formation of a third-party circle of persons determined by law about the fact of detention; unimpeded access of the detainee to legal aid; safe living conditions of the detained person; proper treatment of detainees, respect for his / her dignity.

Keywords: *rights of the detainee, measures to ensure criminal proceedings, detention by an authorized official.*

* * *

УДК 343.98 : 343.54

Лазарєв В.О.
провідний фахівець
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОСОБА ПОТЕРПЛОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ ТА СУТЕНЕРСТВА

Досліджено деякі аспекти розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства. Розглянуто особу потерпілого як елемент криміналістичної характеристики досліджуваного кримінального правопорушення, а також визначено її характерні ознаки.

Ключові слова: *сутенерство, неповнолітній, проституція, особа потерпілого, слідча (розшукова) дія, слідча ситуація.*

Постановка проблеми. Особа потерпілого є одним з можливих елементів криміналістичної характеристики злочинів. При розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства актуальність введен-